

Hanife GEZER

Dr., Yunus Emre Enstitüsü, Ankara, Türkiye (hanifegezer@gmail.com)
https://orcid.org/0000-0001-2345-6789

**SON DÖNEM ÇAĞATAY YAZI DİLİNİN TEMSİLCİSİ
NURMUHAMMED ANDELİB'İN *KISSA-YI FİR'AVN*
DESTANI***

Öz: “Andelib” mahlası ile eserler veren Nurmuhammed, Özbek ve Türkmen edebiyatının müşterek şairlerindedir. 1710/ 1711- 1770 yıllarında Harezm bölgesinde yaşadığı tahmin edilen şairin *Yusuf u Züleyha*, *Leyla ve Mecnun*, *Sa'd Vakkas*, *Zeynü'l-arab*, *Baba Rüşen*, *Kıssa-yı Fir'avn*, *Oğuznâme* gibi eserlerinin yanında şiirleri ve çevirileri de bulunmaktadır. Gazel, murabba, muhammes, müseddes ve tahmis nazım şekillerinde şiirler veren şair, en çok tahmisleriyle tanınmıştır. Tahmislerini başta Ali Şir Nevâyî olmak üzere Câmî, Fuzûlî, Meşreb, Ubeydî gibi şairlerin gazellerine yazmıştır. Bugüne kadar şaire ait tam bir divan bulunamasa da şiirlerinden bazılarının bir araya toplandığı *Beyazlar* vardır. Ayrıca Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde *Şâhnâme-yi Dîvâne Andelib* adı altında toplanmış şiirleri mevcuttur. Şair sadece telif eserler vermemiş aynı zamanda Tacikçeden *Mirza Hemdem* destanını ve Arapçadan Nesîmî'nin şiirlerini Türkçeye aktarmıştır. Destan yazma geleneğinin 18. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olan Andelib'in eserleri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmasına rağmen hâlâ hiç bir çalışmaya konu olmayan eserleri mevcuttur. Daha önce hiç bir çalışmaya konu olmayan *Kıssa-yı Fir'avn* hakkındaki bu çalışmada, önce Andelib'in hayatı hakkında bilgi verilecek ve şairin Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan eserleri tanıtılacaktır. Daha sonra bu çalışmanın konusu olan 3842/6 numarada kayıtlı *Kıssa-yı Fir'avn* adlı eserin dil özellikleri ve çeviri yazı işaretleri ile aktarılan metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Son Dönem Çağatay Türkçesi, Hive Hanlığı, Nurmuhammed Andelib, Fir'avn, Hz. Musa

* Geliş Tarihi: 17 Ağustos 2023 – Kabul Tarihi: 4 Eylül 2023

Date of Arrival: 17 August 2023 – Date of Acceptance: 4 September 2023

Келген күні: 17 тамыз 2023 ж. – Кабылданған күні: 4 қыркүйек 2023 ж.

Поступило в редакцию: 17 августа 2023 г. – Принято в номер: 4 сентября 2023 г.

DOI: 10.59358/ayt.1344923

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Hanife GEZER

Dr., Yunus Emre Institute, Ankara, Türkiye (hanifegezer@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

**THE STORY OF FİR'AVN EPİC OF NURMUHAMMED
ANDELİB, THE REPRESENTATIVE OF THE LATE
CHAGATAY WRITTEN LANGUAGE**

Abstract: Nurm Muhammed, who produced works under the pseudonym Andelib, is one of the poets that are common to both Uzbek and Turkmen literature. Apart from his works such as *Yusuf and Zuleykha*, *Leyli and Mejnun*, *Sa'd Vakkas*, *Zeynü'l-arab*, *Baba Ravşan*, *Kıssa-yı Fir'avn*, *Oğuznâme*, the poet who supposedly lived in the Khorosm region between 1710/1711-1770 also wrote poems and did some translations. The poet, who gave poems in ghazal, murabba, mukhammas, musaddas and takhmis verse forms, is best known for his takhmis. He wrote his takhmis on the basis of the ghazals of such poets as Fuzuliy, Jami, Ubaydi, especially Alisher Navoiy. Although a complete divan of the poet's works has not been found so far, the books named *Beyaz* are available in which some of his poems are collected. In addition, there are poems collected under the name of *Shahnameh-yi Divan-ı Andelib* which are available in the Manuscripts Library of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies in Uzbekistan in two various editions. The poet not only produced works under his own authorship, but also translated *Mirza Hamdam* epos from Persian to Turkish. Despite the various studies on the works of Andelib, one of the most important representatives of the tradition of writing epics in the 18th century, there are still works that are not the subject of any study. For this reason, it is planned to carry out studies on the small volumes of Andelib's works stored in the the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies in Uzbekistan. In this study on *Kıssa-yı Fir'avn*, which has never been the subject of a study before, information about Andelib's life will be given first, then the poet's works available in the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies in Uzbekistan will be introduced. Following that, the transcribed text of *Kıssa-yı Fir'avn*, which is the subject of this study and is registered under the number 3842, will be given with its language features.

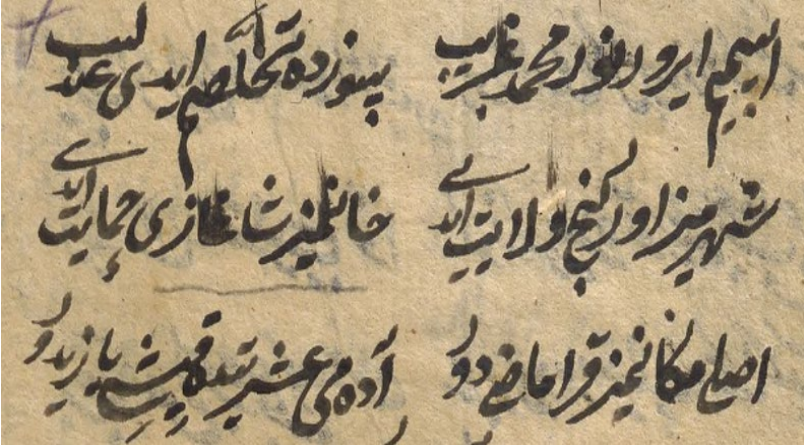
Keywords: Late Chagatay Turkish, Khiva Khanate, Nurm Muhammed Andelib, Pharaoh, Hz. Moses

Giriş

Nurm Muhammed Andelib, Ürgenç (Harezm) bölgesinde Daşhovuz'un Yılanlı bölgesindeki (Biray & Solmaz 2022: 5) Karamazı Köyü'nde doğmuştur. Şair, daha sonra hastalığı sebebiyle Hive civarına gitmiş ve burada yaşamıştır. "Andelib", onun eserlerinde kullandığı mahlasıdır. Ayrıca şiirlerinde kendini "Andelib-i Garîb", "Andelib-i Bî-nevâ", "Bî-çâre Andelib", "Andelib-i Belâkeş" olarak tanıtır (Abdullaev vd. 1978: 336). Hayatı ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Elde edilen bilgiler, halk

arasında söylene gelenler ve şairin eserlerinde kendi hakkında aktardıklarından ibarettir. *Yusuf u Züleyha*'da kendisi ile ilgili verdiği bilgilerden hareketle, şairin 1710-1711 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Andelib, *Yusuf u Züleyha*'da adının "Nurmuhammed" olduğunu, mahlasının "Andelib" olduğunu, memleketinin Karamazı olduğunu ve Şâhgâzî zamanında Ürgenç'te yaşadığını söyler. Metnin ilerleyen sayfalarında "Yaşım elli beşe ulaştı" der. *Yusuf u Zeliha* eseri Şâhgâzî Han'ın hükümdarlığı zamanında (1765-1767)¹ yazıldığında, şair elli beş yaşında ise Andelib'in doğum tarihi 1710-1711 olmalıdır (Jumaxo'ja & Adizova 2020: 409).

Yusuf u Zeliha destanı, Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, 6317 numaralı yazma:

- 3a/6 İsmim erür Nurmuhammed Ğarîb
Sözde taħallusum edi 'Andelib
- 3a/7 Şehrimiz Ürgenç vilâyeti edi
Ĥānımız Şāhgāzī ĥimāyet edi
- 3a/8 Aşlı mekânımız 'işretde kışı yazıdur

Andelib, sadece Türkmen edebiyatında değil Özbek edebiyatı içerisinde de önemli bir yere sahip olmuş ve tanınmıştır. Şiirleri ve destanları sevilmiş ve geniş bir alana yayılmıştır. Onun Buhara, Karakol, Ürgenç, Hive, Merv ve Nurata gibi yerlerde istinsah edilen eserlerinin el yazması nüshaları,

¹ Mûnis ve Âgâhî'nin Firdevsü'l-ı-kbal eserinde Şâhgâzî'nin Hive'de 1765-1767 yıllarında hükümdarlık yaptığı bilgisi yer almaktadır (Bregel 1999; Gerçek 2011).

günümüzde Moskova, St. Petersburg, Duşanbe, Aşkabat gibi şehirlerde şark el yazmaları bölümlerinde korunmaktadır (Abdullaev vd. 1978: 333).

1867 yılında H. Vambéry tarafından *Cagataische Sprachstudien: enthaltend grammatikalischen Umriss und Chrestomathie und Wörterbuch der Cagataischen*¹ kitabının içinde *Sa'd Vakkas* yayımlanmıştır. Bu eserin, başkaları tarafından yapılmış neşirleri de mevcuttur. *Yusuf u Züleyha* destanı 1904-1912 yıllarında Taşkent, Semerkant, Buhara ve Kagan'da; *Leyla ve Mecnun* destanı, Mervli Mir Sıddık tarafından 1916 yılında Taşkent'te daha sonra 1948 ve 1956 yıllarında Aşkabat'ta yayımlanmıştır. *Zeynü'l-arab* eserinin ise taş baskıları yapılmıştır. 1963 yılında B. Ahundov ve A. Ulugberdiev Andelib'in seçme eserlerinden oluşan *Tanlangan Eserler*'ini yayımlamıştır. Andelib'in şiirleri ve destanlarından parçalar uzun yıllardan beri Türkmen okul kitaplarında okutulmakta ve antoloji kitaplarında yer almaktadır. 1959 yılından beri de Özbek edebiyatı tarihi kitaplarında Andelib'in destanlarından parçalara yer verilmektedir. 1967 yılında Aşkabat'ta yayımlanan *XVIII-XIX. Türkmen Edebiyatının Tarihi Hakkında Makaleler* adlı kitapta H. K. Karaldı, Andelib'in hayatı ve eserleri ile ilgili önemli bilgilerin yer aldığı bir makale yazmıştır. Bu makalesinde *Oğuzname*, *Said Nesimi*, *Yusuf u Züleyla*, *Leyla ve Mecnun*, *Zeynü'l-arab*, *Baba Ruşen*, *Melike-yi Mehr-i Nigar* ve *Sa'd Vakkas* eserleri üzerinde durmuştur. Türkmen âlim Geldi Nazarov, 1973 yılında Aşkabat'ta *Yusuf u Züleyha* destanının tenkitli metnini yayımlamıştır (Abdullaev vd. 1978: 334-335). Andelib'in eserlerine olan ilgi günden güne artmış ve Türkmen, Özbek, Rus ve Batılı bilim adamları tarafından eserleri ile ilgi çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de ise 2011 ve 2021'de Mustafa Aça tarafından Oğuznamecilik Geleneği ve Andalp Oğuznamesi²; Nergis Biray ve Süleyman Solmaz tarafından 2022 yılında Türkmen Şair Nurmammed Andelib/ Yusuf u Zeliha çalışması yapılmıştır. Biray ve Solmaz tarafından yapılan çalışma, Geldi Nazarov tarafından yayımlanan tenkitli metin üzerine oluşturulmuştur.

Andelib'in eserleri onun, zamanının âlim kişilerinden olduğunu göstermektedir. O medrese tahsili görmüş; Nizâmî, Emîr Hüsrev Dehlevî, Hoca Hafız, Abdurrahman Câmî, Ali Şir Nevâyî, Fuzûlî, Said İmadiddin Nesîmî, Mirza Bedil, Babarahim Meşreb gibi şairlerin şiirlerini okumuş ve onlardan etkilenmiştir. Şiirlerinde gazel, muhammes, murabba, müseddes, tahmis gibi nazım şekillerini kullanmıştır Hatta Nevâyî, Fuzûlî, Ubeydî ve Meşreb için tahmis, muhammes ve müsemmenler yazmıştır. Gazelleri halk

¹ Vambéry, Hermann (1867). *Cagataische Sprachstudien: Enthaltend Grammatikalischen Umriss und Chrestomathie und Wörterbuch der Cagataischen*. Leipzig: F. A. Brockhaus.

² Aça, Mustafa (2021). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalp Oğuznamesi*, Alka Yayınevi, Trabzon.

diline yakın olduğu için Özbek ve Türkmen besteciler tarafından bestelenmiş ve halk tarafından sevilmiştir (URL-I).

Şiirlerinde insani duygular, aşk, sevgi ve sadakat gibi konuların yanında memleketinin içinde bulunduğu toplumsal sıkıntılara¹ da değinmiş, halkın dertlerine tercüman olmaya çalışmış ve yaşadığı devrin dilini, ruhunu eserlerine yansıtmayı başarmıştır.

Hive Hanlığı'nda temel geçim kaynağı olarak hayvancılık ve tarımın yapılmaktadır. Türkmenler genellikle hayvancılıkla uğraşırken Hive halkı daha çok tarımla uğraşmıştır (Çelik 2004: 102). Bu nedenle çoğu Özbek ve Türkmen boyunun Amuderya boyunda çiftçilikle meşgul olması 18. yüzyıldan itibaren bu çevrede verilen eserlerde çiftçilik konusunun da işlenmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu durum Andelib'in şiirlerine de yansımıştır. Onun şiirlerinde arpa, buğday, kavun, karpuz, üzüm, incir, şeftali gibi kelimelerin sık sık kullanıldığı görülmektedir (Şâhnâme-yi Dîvâne Andelib 596/ 4: 198b-216a; 696/ 1: 1b-21a).

Şairin tam bir divanı olup olmadığı bilinmemektedir. Şiirleri 18. yüzyıl sonlarından günümüze farklı kişiler tarafından istinsah edilerek, çoğaltılarak ve halkın dilinde aktararak ulaştırılmıştır. Harezmi, Buhara'nın Karakol bölgesi, Amuderya boyları ve Türkmenistan'ın Harezmi ve Buhara'ya yakın bölgelerinden toplanan bu şiirler, Taşkent ve Aşkabat'ta el yazması kütüphanelerinde saklanmaktadır. Bu şiirlerin toplandığı birçok *Beyaz* kitabı mevcuttur. Buna ek olarak Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesinde iki nüshası bulunan *Şâhnâme-yi Dîvâne Andelib* adlı eserde sadece ona ait toplanmış şiirler bulunmaktadır.

Andelib sadece lirik şiirler, destanlar yazmamış aynı zamanda Arapça ve Tacikçeden de tercümeler yapmıştır. Bu eserlerden günümüze ulaşanlardan biri Tacikçeden tercüme edilen *Mirza Hemdem* destanıdır. Bu eser 1905 yılında Kagan'da yayımlanmış ve halk arasında sevilerek geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ayrıca Said İmadeddin Nesîmî'nin şiirlerini Arapçadan tercüme etmiştir.

Andelib'in eserleri, 18-19. yüzyıl Türkmen ve Özbek şairlerini etkilemiştir. Mûnîs ve Muhlîs gibi şairler onun gazellerine tahmisler bağlamıştır. Mahtumkulu, Şeydâyî, Şâbende, Ma'rufî, Molla Nefes, Rızaiy, Furkat, Zâriy, Zevkiy, Ziver gibi Özbek, Türkmen ve Karakalpak şairleri onun destanlarındaki şiirlere nazireler yazmış; onun *Yusuf u Züleyha*, *Leyla*

¹ 1511 yılında İlbars Han'ın tahta çıkmasıyla kurulan Hive Hanlığı, 2 Şubat 1920'de ortadan kaldırılana kadar Türkmen ve Özbek boyları arasındaki çekişmelere, iktidar kavgalarına, katliamlara, salgın hastalık, yağma ve talanlara sahne olmuştur (Özkan 2022).

ve *Mecnun*, *Zeynü'l-arab* gibi önemli destanlarını örnek alarak destanların yeni varyantlarını ortaya koymuşlardır. Bu destanlar halk arasında meşhur olmuştur (Abdullaev vd. 1978: 367). Andelib'in destancılığını öne çıkaran, onun halk arasında sevilmesini sağlayan sebep onun halk destancılığına çok yakın olmasıdır. Her bölüm başında düz yazı ile kısa bir münderice (giriş) verilmiş destanlarında nazım ve nesir birlikte kullanmıştır. Bu durum okuyucunun destanın konusunu daha iyi anlamasını ayrıca sıkılmamasını sağlamıştır (Jumaxo'ja & Adızova 2020: 410).

Nurmuhammed Andelib, 1770 yılında vefat etmiştir.

Nurmuhammed Andelib'in Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bulunan Eserleri

Bu eserler, 5-19 Mayıs 2022 tarihlerinde Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi içerisinde bulunan iki katalogdan (yazar adlarına göre hazırlanan katalog ve eser adlarına göre hazırlanan katalog) taranarak tespit edilmiştir.¹

1. Yusuf u Züleyha

11040/ 2: 8b- 91a. Bu nüsha tam değildir. Bazı varaklar eksik, bazıları yırtıktır. Bazıları ise varaklar ise hiç yoktur.

6317: 1b-141b

8248: 1b-96b

12445: 1b-95b

4996: 1b-96b. Bu nüshanın 38b numaralı varağı yoktur.

2. Kıssa-yı Sa'd Vakkas

13330/ 1: 1a-7b

10202/ 2: 45a-46b

3. Kıssa-yı Fir'avn

3842/ 6: 113b-117b

4. Kıssa-yı Beçe-yi Yahudi

10202/ 3: 49b-61a

5. Zeynü'l-Arab/ Cengnâme-i İmam Muhammed Hanefiye

¹ Katalog taraması sonucunda kütüphanede Andelib'e ait olduğu tespit edilen az hacimli bu eserler üzerine çalışmalar (çeviri yazı işaretleri ile aktarılmış metin- dil incelemesi- sözlük-tıpkıbasım) hazırlanarak sırayla yayımlanmaları planlanmıştır. Bu çalışmalar ile Andelib üzerine yapılan çalışmalara ve Son Dönem Çağatay Türkçesi çalışmalarına katkı yapılması amaçlanmıştır.

384/ 5: 84a-111b

5616/ 3: 64b-104a

Zeynü'l-Arab nüshaları, yazar adlarına göre hazırlanan katalogta bulunmamaktadır. Eser adlarına göre hazırlanan katalogdan tespit edilmişlerdir. Bu eser, Ekim Devrimi'nden önceki taşbaskı nüshalarda Cengnâme-i İmam Muhammed Hanefiye olarak adlandırılmıştır (Abdullaev vd. 1978: 347).

6. Baba Rûşen

5616 numaralı yazmada üç eser bulunmaktadır:

5616/ 1: 1b-11b varakları arasında Azîm isimli kişiye ait Farsça bir eser bulunmaktadır.

5616/ 2: 12a-64b varakları arasında bulunan Baba Ruşen eseridir. Bu eserin yazarı belli değildir. Yazar kataloğunda Andelib'e ait eserler arasında bulunmamaktadır. Ama bu eserin Andelib'e ait olduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni eserin Andelib'e özgü bir yazım şekliyle (nesir ve nazım şekillerinin karışık) yazılması ve yazmanın devamında 5616/ 3: 64b-104a varakları arasında Andelib'e ait bir başka eser olan Zeynü'l-arab'ın bulunmasıdır.

7. Mirza Hemdem

6895/ 1: 1b-19b

8. Sehî Hakkıda Kissa

6427/ 10: 185b-189a

9. Şâhnâme-yi Dîvâne Andelib

596/ 4: 198b-216a

696/ 1: 1b-21a

10. Beyazlar/ Dağınık Şiirler Toplamı

Beyaz: 299, 1103, 1155, 1169/ 2, 1188/ 2, 1198, 1382, 1918, 3949¹, 6759, 6973, 6979², 6985, 6993, 6998, 7054, 7061. Bu *Beyazlar* içerisinde 1198 (1792) ve 6973 (1793) numaralı eserler en eski tarihli olanlardır (Abdullaev 1978: 338).

Eş'ar-ı Mütefferrika: 8195/6: Bu eserin içinde Andelib'in Farsça şiirleri bulunmaktadır.

11. Farsça eserleri

¹ Bu eserde Andelib'in Farsça şiirleri bulunmaktadır.

² Bu eserde Andelib'in Farsça şiirleri bulunmaktadır.

1047: Farsça şiirleri, 3899: Ruk'a, 9071/ 1: Muhit'ül-ekber, 9071/ 2: Münşeat

Kütüphanedeki “Yazar Adlarına Göre Hazırlanan Katalog”da ve “Eser Adlarına Göre Hazırlanan Katalog”da Andelib’e ait bir *Leyla ve Mecnun* eserinin olup olmadığı kontrol edilmiş ama iki katalogda da böyle bir eser tespit edilememiştir.

Bu Çalışmaya Konu Olan Eser Hakkında Bilgiler

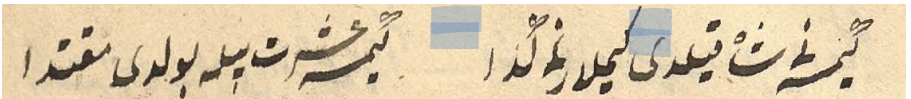
Bu çalışmanın konusu 3842/ 6 numarada kayıtlı olan *Kıssa-yı Fir'avn* destanıdır. 3842 numaralı el yazmasının içerisinde 11 farklı eser bulunmaktadır. Yazma 21cm x 16,5 cm boyutlarındadır. Nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Kapağı menekşe rengi karton kapaktır. Altıncı sırada yer alan eser Andelib’e ait *Kıssa-yı Fir'avn* eseridir. 113b numaralı varanın 6. satırından itibaren başlamaktadır. Başında besmele bulunmamaktadır. 117b numaralı varakta '*Andelib Hakk' ömrünğ kılsun ziyâde/ Mü'minlere behişt rāzu anı yetürdi* beyti ile bitmektedir. Her varakta 15 satır bulunmaktadır. Sadece son varak (117b)'ta 14 satır bulunmaktadır.

Metin, destan nazım şekliyle (abab/ cccb/ dddb/ eebb/ ...) yazılmıştır. “-ān yetürdi” redifi dördüncü mısralarda tekrar edilmiştir. Başlık hariç 128 beyitten oluşmaktadır. Başlığından anlaşılacağı üzere metin, sadece Musa aleyhisselâmın doğumunu konu edinmektedir. Metinde Firavun'un bir gece rüya görmesi, rüyadan korkarak uyanması, rüyasını vezirine anlatması, vezirin rüyayı tabir etmeleri için müneccimleri çağırması, müneccimlerin İsrailoğullarından doğacak bir çocuğun onun hükümdarlığını yerle bir edeceğini söylemeleri, bunun üzerine Firavun'un İsrailoğullarındaki bütün hamile kadınları toplatması ve doğan erkek çocukları öldürtmesi, Hz. Musa'nın doğması, Cebrail'in Hz. Musa'nın annesine oğlunu bir sepet içinde Nil Nehri'ne salmasını söylemesi, Firavun'un eşi Asiye'nin Hz. Musa'yı bulması, Hz. Musa için bir sütanne aranması ve öz annesinin Hz. Musa'ya sütannelik yapması yer almaktadır. Metinde verilen Hz. İmran ve eşinin, Hz. Musa'dan önce Meryem adında bir kızları olduğu ve onu kaybettikleri bilgisi dikkat çekicidir.

Kıssa-Yı Fir'avn 'aleyhilla'ne Vü Tevellüd-İ Musā Ādem'in Yazım Ve Dil Özellikleri

1. Bazı harfler (ك/ ش/ ه) okuma hatalarına fırsat vermemek için ayrıca kelimelerin üzerine yazılmıştır.

Kef (ك) harfi: kimseni/ kimse

Şın (ش) harfi: düşmān/ şem-şād

He (ه) harfi: hevl

2. /è/ sesi kelime başında ای ile kelime ortasında ى ile gösterilmiştir: *èyledi* (113b/15), *kèlsünler* (114a/8), *èşitip* (114a/12), *ètip* (114a/713), *dèdi* (114b/5), *kètürsinler* (114b/8), *èrkekni* (114b/9), *èrdi* (114b/11), *kèçe* (114b/12), *èşing* (115a/11), *èllerine* (115b/8), *èki* (115b/9), *èmçegin* (117b/2), *èmip* (117b/3).

3. Artdamak n'si نك (ng) ile yazılmıştır. ك (η) ile yazılan tek bir örnek tespit edilmiştir: *minġ* (113b/11), *köngline* (113b/14), *aŋga* (114a/5), *şāhning* (114a/12), *bizing* (114a/15), *sening* (114b/ 4), *mülking* (114b/4), *kavdurung* (114b/7), *'aşking* (115a/7), *song* (115a/13), *saling* (115a/15), *sünggıda* (115b/9), *manġa* (116b/8), *öğeng* (116b/14), *mening* (117a/8), *keltürüŋ* (117a/11), *ömrüŋ* (117b/14).

ayduŋ (116b/5) “ay ışığı; ışık; parlaklık” kelimesi ك (η) harfi ile yazılmıştır.

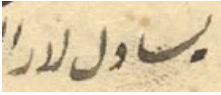
4. Kelime başı /b/ sesleri çoğunlukla korunmuştur. “olmak” kelimesi /b/li şekilde yazılmıştır. *boldı* (113b/8), *bolup* (114a/4), *bolurın* (114a/12), *bolsa* (116a/11), *bolasun* (116b/2), *bol* (116b/9). *bizing* (114a/15), *berdiler* (114b/6), *barça* (115a/15), *bardılar* (116a/2). Bazı kelimelerde /b/>/m/ değişikliği görülür: *munda* (115a/10), *minġ* (115b/7), *munı* (116a/8). Kelime başı /k/ ve /t/ seslerinin de korunduğu görülmüştür. Şu örneklerde /t/>/d/ değişikliği bulunmaktadır: *durmasunlar* (114b/1), *deyüp* (114b/2), *doġar* (114b/3), *deyüp* (114b/6), *dēgen* (114b/10), *dēgen* (114b/11). Şu iki kelimedede /k/>/h/ değişikliği bulunmaktadır: *oġlatıp* (115a/8), *yaġşı* (114a/11, 114b/7).

5. Zamir n'si bazı yerlerde kullanılmış bazı yerlerde kullanılmamıştır: *köngline* (113b/14), *èllerine* (115b/8), *yerinden* (114b/15), *'izzetidin* (113b/15), *ġudretindin* (113b/11), *közindin* (114a/9), *köşkine* (114b/15), *zamānıda* (113b/12).

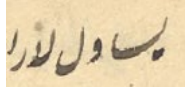
6. Kalınlık-incelik uyumu genel olarak bulunmaktadır. Uyuma girmeyen örnekler şunlardır: *kimlerğa* (113b/9), *'ālemğa* (114a/1), *süngğıda* (115b/9), *'anelik* (116a/11), *peştığa* (117b/6).

7. Düzlük-yuvarlaklık uyumu tam değildir: *bolup* (114a/7), *töküp* (114a/9), *alıp* (114a/11), *aytsunlar* (114b/1), *deyüp* (114b/2), *turmasun* (114b/7), *özini* (114b/15), *tişleyüp* (115a/6), *salıp* (115a/6), *oĥlatıp* (115a/8), *tikip* (115a/3), *tutup* (115a/4), *eylesün* (115a/3), *bolasun* (116b/2), *keltürüng* (117a/11), *Fir'avnıng* (114b/5), *tutdı* (115a/14), *yarutdı* (115a/14), *çarlatdı* (115a/15).

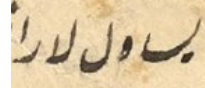
8. *yād eller* kelime grubu üç yerde geçmektedir ve *yādeller* şeklinde birleşik yazılmıştır.

(114a/11)

(115b/12)

(116a/1)

9. Metinde hâl ekleri şu şekildedir: **Belirtme hâli:** *yamanın* (114b/7), *tamāmin* (114b/8), *erkekni* (114b/9), *haknı* (114b/10), *yüzin* (114b/10), *özün* (113b/15), *özini* (114b/15), *közin* (115a/1), *barmağın* (115a/6), *Fir'avnını* (113b/13), *'ālemni* (114a/4); **Yönelme hâli:** *köşkine* (114b/15), *köşke* (115a/5), *kökge* (115a/3), *Fir'avna* (115a/8), *tilge* (113b/8), *kimsege* (113b/8), *kimlerğa* (113b/9), *neçege* (113b/10), *olarğa* (113b/12), *ĥalayıkğa* (113b/15), *yaylakğa* (114b/8), *peştığa* (117b/6); **Bulunma hâli:** *zamānıda* (113b/12), *dünyāda* (113b/13), *emrinde* (114a/4), *tüşinde* (114a/6), *aldında* (114a/7), *ĥizmetinde* (114b/12), *öyde* (114b/13); **Ayrılma hâli:** *ĥatundın* (114b/9), *Çinden* (114b/14), *yerinden* (114b/15), *kudretindin* (113b/11), *'izzetidin* (113b/15), *közindin* (114a/9); **İlgi hâli:** *şāhnıng sözün* (114a/12), *Fir'avnıng köşkine* (114b/15). Bazı yerlerde ilgi hâli eki -nı şeklindedir: *'İmrānnı ĥatunı* (114b/13), *'İmrānnı ĥatunı* (115b/9).

10. **Görülen geçmiş zaman:** *yaratdı* (113b/11), *ötdi* (113b/11), *kıldı* (113b/13), *aldı* (114b/15); **Gelecek zaman:** *kılğay* (117b/7), *kêlgey* (117b/7), *alğay* (117b/8); **İstek kipi:** *bolasun* (116b/2), *sora* (115a/11), *bolam* (115a/4); **Emir kipi:** *kılay* (115a/9), *koıayın* (116a/15), *yêgeyin* (116a/14), *dêgeyin* (116a/14), *kılmağıl* (116b/14), *kêlünler* (114a/10), *salsunlar* (114a/10), *bilsünler* (114a/11), *aytsunlar* (114b/1), *êtsünler* (114b/1), *ketürsinler* (114b/8), *eylesün* (115a/3), *salıng* (115a/15), *kılsun* (117b/14).

Çeviri Yazı İşaretleri İle Aktarılmış Metin

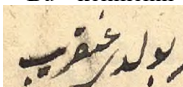
Metinde yer almayan bazı kelimeler anlam bütünlüğü açısından [...] işareti içerisinde metne eklenmiştir.

SON DÖNEM ÇAĞATAY YAZI DİLİNİN TEMSİLCİSİ NURMUHAMMED ANDELİB'İN KISSA-YI FIR'AVN DESTANI

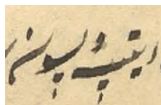
- 113b/ 6 **Kıssa-yı Fir'avn 'aleyhil'la'ne vü tevellüd-i Mūsā adem¹**
- 113b/ 7 Öter fāni dünyā sözle 'Andelib
Tilge bu sözni Yezdān yetürdi
- 113b/ 8 Her kimsege bir işe boldı muqarrib²
Şubh [u] şām kılğalı fermān yetürdi
- 113b/ 9 Kimini şāh kıldı kimlerğa gedā
Kime 'işret bile boldı muqtedā
- 113b/ 10 Kaygu-yı hasret bilen neçeni nevā
Bir neçege hāne-yi vīrān yetürdi
- 113b/ 11 Kudretindin on sekiz 'ālem yaratdı
Yüz yegirme dört ming peygamber ötdi
- 113b/ 12 Zamānıda nevbet Mūsāğa yetdi
Olarğa Fir'avnnı düşmān yetürdi
- 113b/ 13 Dünyāda Fir'avnnı bir hasta kıldı
Mısrıda şāh bir şāyeste kıldı
- 113b/ 14 Mālı dünyā bilen vābeste kıldı
Āhirde köngline ermān yetürdi
- 113b/ 15 Dünyā 'izzetidin ne söz sözledi
Halayıkğa özin hande eyledi
- 114a/ 1 Mağrib bile Maşrıq elin toyladı
Hükmi 'ālemğa revān yetürdi
- 114a/ 2 Hizmetinde hān kılurdu Hāmān-bāz
Yüz ming ehl-i hikmet vezīr-i demsāz
- 114a/ 3 Şad hezār müneccim şad hezār kur'a-endāz
Yene dört ming cādū mestān yetürdi
- 114a/ 4 Dört yüz yıl şāh bolup 'ālemni sürdi
Mağrib bile Maşrıq emrinde turdı
- 114a/ 5 Kāfirler Hüdā dep anğa başa urdı
Tā'at eylep şeb ü rüz handān yetürdi

¹ Bu kelime 'adem şeklinde yanlış yazılmıştır.

² Bu kelimenin okunuşundan emin olunmadığı için kelime dipnotta verilmiştir:

- 114a/ 6 Yaturdı bir keçe Fir'avn selâmet
Nâ-gehân tüşinde kördi 'alâmet
- 114a/ 7 Bir yulduz aldında êrdi devâmet
Nâgâh ğayb bolup efgân yetürdi
- 114a/ 8 Cân hevli cân sıçrap turdı şolzamân
Çaķırdı kêlsünler vezîrim hemân
- 114a/ 9 Tüşini verzîre eyledi beyân
Közindin yaşı tøküp giryân yetürdi
- 114a/ 10 Vezîr dèdi müneccimler kêlsünler
Bu tüş ta'birini ķur'a salsunlar
- 114a/ 11 Bu ne serdür yaķşı yaman bilsünler
Yâdeller alıp zamân yetürdi
- 114a/ 12 Müneccimler şâhning sözün eşitip
Ne bolurın alar êterdi törüip
- 114a/ 13 Yene aytmadılar andın ħavf êtip
Vezîrine sırrın pinhân yetürdi
- 114a/ 14 Vezîr beyân êtse vesen¹ şâhmız
Ĥavf êter ayتماқа mihr-i cânmız
- 114a/ 15 İki dünyâ sensin bizing mâhımız
Ķorķa ķorķa sözün lertzân yetürdi
- 114b/ 1 Fir'avn dèdi durmasunlar aytsunlar
Her ne körgenlerin beyân êtsün[ler]
- 114b/ 2 Bu pinhân sırlarını 'ayân êtsünler
Bendelerim deyüp fermân yetürdi
- 114b/ 3 Müneccimler dèdi ey şâh-ı zamân
Benî isra'ildin doĝar bir oĝlan
- 114b/ 4 Sening mülking ħılur ol keçe virân
Ķur'ada bu sözni 'ayân yetürdi

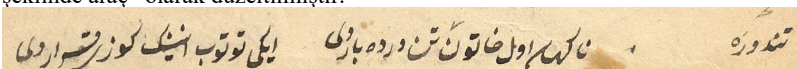
- 114b/ 5 Fir'avn dedi kıysı ayda kıy künde
Sedā bolur ne keçde ne tünde
- 114b/ 6 Kıur'a-endāzlar nişān berdiler anda
Falān ay kün deyüp nişān yetürdi
- 114b/ 7 Fir'avn dedi benī isra'il kānın
Kıavdurung turmasun yağış yamanın
- 114b/ 8 Yaylakka kētürsinler ol ki tamānın
Mundağ dep alarga fermān yetürdi
- 114b/ 9 Erkekni hatundın cudā kııldılar
Benī isra'ilge cefā kııldılar
- 114b/ 10 Hakkını degen yüzün kara kııldılar
Kör neçük taqdīr-i sübhān yetürdi
- 114b/ 11 'İmrān degen kimse Fir'avn-ı mahrem
Kılıp erdi Fir'avn anı mükerrerem
- 114b/ 12 Hizmetinde keçe kündüz dem-ā-dem
Sözler aytıp uyku elvān yetürdi
- 114b/ 13 'İmrānı hatunı öyde nā-gehān
Kıaygusız yaturdı mest hīrāmān
- 114b/ 14 Yādına kelmişdür ol demde 'İmrān
Köngline 'aşk otın çindān yetürdi
- 114b/ 15 Yerindin ol demde sıçradı turdı
Fir'avnning köşkine özini aldı
- 115a/ 1 Közin nāgāh ol köşkni kördi
Āsmānga baqıban nālān yetürdi
- 115a/ 2 Köşk-i bülend ucı kırağı yoktur
Üstine çıkargā hiç cāyı yoktur
- 115a/ 3 Ne 'ilac eylesün dermānı yoktur
Kökge közin tikip giryān yetürdi
- 115a/ 4 Nā-gehān Cebr'ıl yetüştü anda
Eligın tutup dedi bolam ermānda
- 115a/ 5 Şol sā'atde köşke çıkdı emānda
Özüni 'İmrānga revān yetürdi

- 115a/ 6 İmrānı nazır-ı hatunğa tüşdi
Barmağın tişleyüp bu ne iş dēdi
- 115a/ 7 Dēdi sening aşkıng cānımnı aldı
Nāz u ger şemni handān yetürdi
- 115a/ 8 Fir'avna hādımlık kııurdu İmrān
Oğlatıp kol ayak süpürdi emān
- 115a/ 9 Dēdi neçük kııay lebleri hazān
Şol zamān Cebr'ıl 'ayān yetürdi
- 115a/ 10 Cebr'ıl dēr İmrān munda türeyin
Sening hizmetingni özım kııayın
- 115a/ 11 Sen eşing kıl sora aning haberin
Haqq sening derdingge dermān yetürdi
- 115a/ 12 Hādım boldı Cebr'ıl ol işin kııdı
Taqdīr-i Haqq bilen boyunda qaldı
- 115a/ 13 Andın song ol hatun öyne kēldi
Şadef içre dürr-i galğan yetürdi
- 115a/ 14 Kēçe yatıp kündüz yaşılık tutdı
Sükut bile āfitāb cihān yarutdı
- 115a/ 15 Fir'avn barça kur'a-endāznı çarlatdı
Kur'a salıng deyüp fermān yetürdi
- 115b/ 1 Kur'a salıp müneccimler dēdiler
Şadefge tüşüpdür ol dürr gevher
- 115b/ 2 Fāl içre körünür şöyleçe haber
Fir'avnı bağrına biryān yetürdi
- 115b/ 3 Şu kündin tokuz ay hep aldılar
Yükli hatunlarını hatta saldular
- 115b/ 4 Bī-çäreler yaman hāle qaldılar
Alaning ömrine talan yetürdi
- 115b/ 5 Her hatun izinde kerekli bir şeb
İzlep közlep yörür erdi revā-şeb
- 115b/ 6 Kız toğsalar koyar erdi yer gāzap
Oğulnı öltürüp figān yetürdi
- 115b/ 7 Tokuz ay içinde neçe ming oğlan
Etti hūn nā-haqq Fir'avn hemān

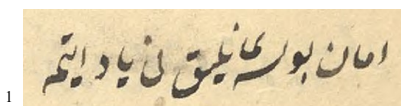
SON DÖNEM ÇAĞATAY YAZI DİLİNİN TEMSİLCİSİ NURMUHAMMED ANDELİB'İN KISSA-YI FIR'AVN DESTANI

- 115b/ 8 Olturup derdine tapmadı dermān
Éllerine şöyle armān yetürdi
- 115b/ 9 'İmrānnı ħatunı köp bolup melūl
Aning hem sünggıda eki yapavul
115b/ 10 Öltürse kerekdür ger togsa oğul
Anga bu dünyānı zindān yetürdi
- 115b/ 11 Nā-gehān ol ħatun tendüre¹ bardı
Éki tutup aning közi qarardı
115b/ 12 Yādeller anga köp qarap turdı
Anga bir ħūr şır tābān yetürdi
- 115b/ 13 Kördi za'if bir nāzenīn oğlandur
Ĥūrī perī-zāddın belki cindendür
115b/ 14 Yüzin körgeñ kişi anga ħurbāndur
Barçanınġ derdine dermān yetürdi
- 115b/ 15 Anası yüzine qaradı kaldı
'İlacın bilmedi tendüre saldı
116a/ 1 Serpüşını koyup ferāgat oldı
Yādeller özin alan yetürdi
- 116a/ 2 Bardılar oğlandın eşer körünmes
Ķandın özge hiç bir nerse bilinmes
116a/ 3 Ķan dediler oğul emese kıız ermes
Böyle dep Fir'avna 'ayān yetürdi
- 116a/ 4 Alar kētdi tendür serpüşın aldı
Ot oynap olturur oğlannı kördi
116a/ 5 Cān hevl cān saldı alıp koynına
Şeker leb ağzına büstān yetürdi
- 116a/ 6 Nā-gehān şolzamān 'İmrān yetüşdi
Mūsāga 'İmrānnı çün közi tüşdi

¹ Bu mısra önce *Nā-gehān ol ħatun tin derde bardı* şeklinde yazılmış daha sonra sayfa kenarında *tin derde* kelimesi *tendüre* “ocağa konup üzerinde ekmek pişirilen çamurdan koni şeklinde araç” olarak düzeltilmiştir.

- 116a/ 7 Anı körüp köngli ot-dék tüteşdi
A'zāsığa elvān lerzān yetürdi
- 116a/ 8 Dedi 'İmrān hatunığa uşal hāl
Munı yoq étmesing olarmiz 'iyāl
116a/ 9 Bu oğlandın kélür başıma zevāl
Mundağ dep közine giryān yetürdi
- 116a/ 10 Hatun dedi 'İmrān hātır étme
Bu bir oğlan érđi köngül sādette
116a/ 11 Emān bolsa 'anelikni¹ yād étme
Yüzleri gül qaşı kemān yetürdi
- 116a/ 12 Yağşı körüp 'İmrān éline aldı
Haqq ana muhabbet nūrını saldı
116a/ 13 Qayıp yene 'İmrān Fir'avna bardı
Köngline bu sırrını pinhān yetürdi
- 116a/ 14 Mūsāning anası kaygu yegeyin
Yığladı bu sırrını kim degeyin
116a/ 15 Qayda saqlap qay mekānda qoyayın
Ol dem Cebr'ılını Yezdān yetürdi
- 116b/ 1 Cebr'ıl dedi kim yığlama mazlūm
Bir şandūq ét etrāfını kılıp mūm
116b/ 2 Mūsāni qoy şunda bolasun ma'lūm
Devlet sa'ādetli erkān yetürdi
- 116b/ 3 Mundağ deyüp gayb oldı Cebr'ıl
Yetişe bıçkı alıp keldiler delil
116b/ 4 Añga bir şanduknı yapadı zelil
Güyā bir taht-ı revān yetürdi
- 116b/ 5 Şandukğa saldılar Mūsā resūlnı
On tört künlük aydıñ bir ne oğulnı
116b/ 6 Anası qaradı sağ bile solnı
Nāle kılıp āh u efgān yetürdi

- 116b/ 7 Şanduknı saldılar deryāğa şam-şād
Anası zār yığlap eyledi feryād
- 116b/ 8 Şüm felek elindin dād eyle sedād
Âhir manğa hâne virân yetürdi
- 116b/ 9 Cānım içre serv-i nāzım bol
Şunkarım laçinim bāzım emān bol
- 116b/ 10 'Aql u şiyem ser-firāzım emān bol
Manğa bir gülben âhirân yetürdi
- 116b/ 11 Uşol dem mevc urup hūnhār deryā
Aķuzdı şanduknı eylep mücellā
- 116b/ 12 Anası yığladı dēdi vāveylā
Kızı sarı bakıp zebān yetürdi
- 116b/ 13 Bir kıızı bar erdi Mūsādan evvel
Atı Meryem erdi perīdin efzal
- 116b/ 14 Bar ögeng izidin kılmağıl hayl
Meryem özin anda çevlān yetürdi
- 116b/ 15 Meryem zār yığlayup divāne boldı
Ögesi keyindin divāne boldı
- 117a/ 1 Güyā ki mey içip mestāne boldı
Vāy ögem dēp āh efgān yetürdi
- 117a/ 2 Deryā-yı Nīl eki bulak aķardı
Biri köşk-i eyvān sarı barurdi
- 117a/ 3 Meryem yığlap eki yanğa bakardı
Şanduknı Hāķķ köşki eyvān yetürdi
- 117a/ 4 Köşktekine barıp elendi turdı
Fir'avn hanım bile köşk içre erdi
- 117a/ 5 Deryādın bir şanduk kelürdi kördi
Hanımğa Fir'avnı hemān yetürdi
- 117a/ 6 Her ne şanduk içre ola āfrīn
Sanga yahşı eyledim anı āhirin
- 117a/ 7 Şanduknı aldılar açdılar için
Kördiler hūr şıfat oğlan yetürdi

- 117a/ 8 Fir'avnmı hatunı 'Ayase¹ kördi
Yâ Fir'avna bu mening oğlanım dedi
- 117a/ 9 Êkeven alıban Mūsānı kördi
Kör neçük hikmetni Sübhān yetürdi
- 117a/ 10 Yoç êrdi zātında Fir'avnmı oğlı
'Ayase yıgladı yüregi dağlı
- 117a/ 11 Bir dāye keltürüng sütli yarağlı
Yügürüşüp dāyeler çindān yetürdi
- 117a/ 12 Dāyeler süt berdi Mūsāğa ol dem
Êmedi hiç birin Mūsā mükerrrem
- 117a/ 13 Ol yerde bar êdi anası Meryem
Meryem 'Ayaseğe pinhān yetürdi
- 117a/ 14 Dêdi bir anam bar sütü firāvān
Şekker baldın şirīn idi bir oğlan
- 117a/ 15 'Ayase eşitip haberin alan
Keltürüng anı dēp 'unvān yetürdi
- 117b/ 1 Barıp keltürdiler Mūsā anasın
Êligine bērdiler ol cān balasın
- 117b/ 2 Kuçakığa kāsıp ol dil-rubāsın
Êmçegin ağzına dehān yetürdi
- 117b/ 3 Sütü emçekidin rehā eyledi
Mūsā emip Hakkğa senā eyledi
- 117b/ 4 Yüz köz yine cānın fedā eyledi
Hakk anıng balasın emān yetürdi
- 117b/ 5 Fir'avn anasığa tapşurdi oğlan
Ana oğul boldı şād-ı hīrāmān
- 117b/ 6 Māl dünyā berip Fir'avna firāvān
Anıng heft peştiga terhān yetürdi
- 117b/ 7 Dāye munga yaḥşı hizmet kılğay sen
Her bir neçe künde alıp kélgey sen
- 117b/ 8 Murādıng çemendin dünyā alğay sen
Mundağ dēp derdine dermān yetürdi

¹ Bu kişi Firavun'un, Hz. Musa'yı koruyan, onu evladı olarak kabul eden eşi Asiye olmalıdır.

- 117b/ 9 Dāye anı alıp öyne keldi
Aning sebebidin dünyā-dār oldı
- 117b/ 10 Mūsāning nūrındın cihān yer oldı
Aning mi'cer atın elvān yetürdi
- 117b/ 11 Hüdā dergāhında peygamber oldı
Mi'cere körsetip cihān-dār oldı
- 117b/ 12 Āhirinde Fir'avnnı pür nigün kıldı
Hem tek tahtığa veyrān yetürdi
- 117b/ 13 Kim yaḥşıdur āhir yeter murāda
Yaman işdin yaman ḳalur uyata
- 117b/ 14 'Andelib Ḥaḳḳ 'ömrüñ ḳılsun ziyāde
Mü'minlere behişt raẓu ān yetürdi

Sonuç

Nurmuhammed Andelip, 1710/ 1711-1770 yılları arasında Harezmi'de yaşamıştır. 18. yüzyılda Amuderya boylarında, Özbek ve Türkmen boylarının çekişmelerine şahit olmuştur. "Andelip" şiirlerinde kullandığı mahlasıdır. Onun eserleri, Özbek ve Türkmen edebiyatlarında önemli bir yere sahiptir. Şiirleri ve destanları sevilmiş ve geniş bir alana yayılmıştır. Buhara, Karakol, Ürgenç, Hive, Merv ve Nurata gibi yerlerde istinsah edilen eserlerinin el yazması nüshaları, günümüzde Moskova, St. Petersburg, Duşanbe, Aşkabat gibi şehirlerde şark el yazmaları bölümlerinde korunmaktadır.

Andelip; Nizâmî, Emîr Hüsrev Dehlevî, Hoca Hafız, Abdurrahman Câmî, Ali Şir Nevâyî, Fuzûlî, Said İmadiddin Nesîmî, Mirza Bedil, Babarrahim Meşreb gibi şairlerin şiirlerini okumuş ve onlardan etkilenmiştir. Hatta Nevâyî, Fuzûlî, Ubeydî ve Meşreb için tahmis, muhammes ve müsemmenler yazmıştır. Şiirleri halk diline yakın olduğu için Özbek ve Türkmen besteciler tarafından bestelenmiş ve halk tarafından sevilmiştir.

Bu çalışmaya konu olan eserinde de görüldüğü üzere o, eserlerini Türkmen ağız özellikleri taşıyan Çağatay Türkçesi ile yazmıştır. Ayrıca atasözleri ve deyimleri de kullandığı görülmektedir.

Andelib, 18-19. yüzyıl Türkmen ve Özbek şairlerini etkilemiştir. Mûnîs ve Muhlîs gibi şairler onun gazellerine tahmisler bağlamıştır. Andelib'in destancılığını öne çıkaran, onun halk arasında sevilmesini sağlayan sebep onun halk destancılığına çok yakın olmasıdır. Mahtumkulı, Şeydâyî, Şâbende, Ma'rufî, Molla Nefes, Rızaiy, Furkat, Zâriy, Zevkiy,

Zîver gibi Özbek, Türkmen ve Karakalpak şairleri onun destanlarındaki şiirlere nazireler yazmış; onun *Yusuf u Züleyha*, *Leyla ve Mecnun*, *Zeynü'l-arab* gibi önemli destanlarını örnek alarak destanların yeni varyantlarını ortaya koymuşlardır. Bu destanlar halk arasında meşhur olmuştur

1770 yılında vefat eden Andelip'in Türkiye'de sadece Yusuf u Züleyha ve Oğuzname eserleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar da yazma eserlerden değil Türkmenistan'da yayımlanan metinler üzerinden yapılmıştır. Özbek ve Türkmen edebiyatında önemli yer tutan, yaşadığı dönemin dilini eserlerine yansıtan Andelip'in eserleri üzerine Türkiye'de yapılabilecek daha pek çok çalışma bulunmaktadır.

Kaynakça

- Abdullayev, V., Abdugafurov, A., Zahidov, V., İshakov, Y., Nurmuhamedov, M., Sultanov, İ., Şaabdurahmanov, Ş., Yaşın, K., Kayumov, A., Kuşcanov, M., Hayitmetov, A., Yarkinov, S. & Yunusov, M. (1978). *Özbek Edebiyatı Tarihi (3. Cilt)*, Taşkent: Özbekistan SSR "FAN" Neşriyatı.
- Aça, M. (2021). *Oğuznamecilik Geleneği ve Andalıp Oğuznamesi*. Trabzon: Alka Yayınevi.
- Biray, N.; Solmaz, S. (2022). *Nurmuhammed Andelib, Yusuf u Zeliha*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Bregel, Y. (1999). *Firdaws al-Iqbal: history of Khorezm. / Şir Muhammed Mirab Munis Harizmi, 1778-1829, Muhammad Rıza Mirab Agahi*. Leiden : E.J. Brill.
- Gerçek, Ş. (2011). *Muhammed Rızâ Âgehî'nin Firdevsü'l-İkbâl'i (100b-200a), Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük*. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jumaxo'ja, N.; Adızova, I. (2020). *O'zbek Adabiyoti Tarixi (XVI-XIX Asrı Yarmı)*. Taşkent: "Innovatsiya-Ziyo".
- Kıssa-yı Fir'avn. Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi 3842/6 numaralı el yazması.
- Kıssa-yı Yusuf u Züleyha. Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi 6317 numaralı el yazması.
- Özkan, M. (2022). *Hive Hanlığı (1511-1920)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şâhnâme-yi Dîvâne Andelib, Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi 596/ 4 numaralı el yazması.
- Şâhnâme-yi Dîvâne Andelib, Özbekistan Ebû Reyhan El-Birûnî Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi 696/ 1 numaralı el yazması.
- URL-I: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12066,andelibpdf.pdf?0>

Vambery, H. (1867). *Cagataische Sprachstudien: Enthaltend Grammatikalischen Umriss und Chrestomathie und Wörterbuch der Cagataischen*, Leipzig: F. A. Brockhaus.

Çeviri Yazı İşaretleri					
ء	'	ص	ş	چ	Ç, ç
ا	A, a; e	ض	ž	ح	H, h
آ	Ā, ā; A, a	ط	t	خ	H, h
ب	B, b	ظ	z	د	D, d
پ	P, p	ع	'	ذ	Z, z
ت	T, t	غ	Ğ, ğ	ر	R, r
ث	Ṣ, ṣ	ف	F, f	ز	Z, z
ج	C, c	ق	Q, q	ژ	J, j
س	S, s	و	v, o, ö, u, ü, ö, ü	س	S, s
ش	Ş, ş	ه	H, h, e	ش	Ş, ş
ك	K, k, η	ی	y, ı, i, ī	ك	K, k, η
گ	G, g	ای	è	گ	G, g
نگ	ng			نگ	ng
ل	L, l			ل	L, l
م	M, m			م	M, m
ن	N, n			ن	N, n

Андатпа

«Әнделіп» бүркеншік атымен шығармалар жазған Нұрмұхаммед – өзбек және түрікмен әдебиетінің ортақ ақыны. 1710/1711-1770 жылдары аралығында Харезм елінде өмір сүргендігі болжанған. Ақынның, «Жүсіп пен Зылиха», «Ләйлі мен Мәжнүн», «Саа'елінде Ваккас», «Зейну'л-араб», «Баба Рушен», «Қисса-и Фир'авн», «Оғызнама» сияқты шығармалары, өлеңдері сонымен қатар аудармалары да бар. Өлеңдерін ғазал, мұрабба, мұхаммес, мүседдес, тахмис өлең буындарын қолдана отырып жазған. Ақын әдебиет дүниесіне өз тахмистерімен танылған. Ол өз тахмистерін Джами, Фузули, Мешреб, Үбейді сияқты ақындардың, әсіресе Әлішер Науаидың ғазалдарына жазған. Осы уақытқа дейін ақын шығармаларының толыққанды жинағы (диваны) табылмаса да, оның кейбір өлеңдері жинақталған «Ақ» атты кітабы бар. Бұған қоса Өзбекстанның Әбу Райхан әл-Бируни атындағы Шығыстану

институтының қолжазбалар кітапханасында «Шахнама-йи Диван-и Анделиб» атты өлеңдер жинағы бар. Ақын авторлық туындылар жазып қана қоймай, «Мырза Хемдем» дастаны мен Насимидің өлеңдерін парсы тілінен түрік тіліне аударған. XVIII ғасырдағы эпос жазу дәстүрінің маңызды өкілдерінің бірі Әнделіптің шығармашылығына қатысты түрлі зерттеулер жүргізілгенімен, ақынның әлі күнге дейін ешбір зерттеудің тақырыбы болмаған «Қисса-и Фир'авн» туралы бұл зерттеуде алдымен Әнделіптің өмірі туралы мәліметтер беріліп, оқырман назарына ақынның Өзбекстандағы Әбу Райхан әл-Бируни атындағы Шығыстану институты кітапханасында сақталған шығармалары ұсынылады. Одан кейін бұл зерттеудің тақырыбы болып табылатын 3842 нөмірімен тіркелген «Қисса-и Фир'авн» атты шығарманың тіл ерекшеліктері мен транскрипция белгілерімен жазылған мәтіні беріледі.

Кілт сөздер: Соңғы кезең шағатай түрікшесі, Хиуа хандығы, Нұрмұхаммед Әнделіп, Фир'авн, Хз. Мұса

(Ханифе ГЕЗЕР. СОҢҒЫ ДӘУІРДЕГІ ШАҒАТАЙ ЖАЗБА ТІЛ ӨКІЛІ НҮР МҰХАММЕД ӘНДЕЛІПТІҢ «ҚИССА-ЙИ ФИР'АВН» ДАСТАНЫ)

Аннотация

Нурмухаммед, создававший произведения под псевдонимом Андалиб, является одним из классиков как узбекской, так и туркменской литературы. Перу поэта, который предположительно жил в окрестностях Хорезма в период между 1710/1711-1770 гг., наряду с такими произведениями, как «Юсуф и Зулейха», «Лейли и Меджнун», «Саа'д Ваккас», «Зейну'л-араб», «Баба Рушен», «Кисса-и Фир'авн», «Огуз-Наме» принадлежат также поэмы и переводы произведений с других языков. Классик поэзии, писавший стихи в таких стихотворных жанрах, как газель, мурабба, мухаммес, мюседдес и тахмис, наиболее известен своими произведениями в жанре тахмис. Он писал свои тахмисы в газелях таких поэтов, как Джами, Физули, Мешреб, Убеиди и особенно Алишера Навои. Хотя до сих пор не было обнаружено полноценного собрания сочинений (дивана) поэта, существуют книги под названием ак, в которых собраны некоторые его стихи. Кроме того, в библиотеке рукописей Института востоковедения им. Абу Райхана аль-Бируни в Республике Узбекистан хранятся стихотворения, собранные в двух разных вариантах под названием «Шахнама-йи Диван-ы Анделиб». Поэт не только создавал авторские произведения, но и перевел с персидского на турецкий язык эпос «Мирза Хемдем» и стихи Несими. Несмотря на различные исследования творчества Анделиба, одного из важнейших представителей традиции написания эпоса в XVIII в., до сих пор существуют произведения, не являющиеся предметом какого-либо изучения. По этой причине планируется проведение исследовательской работы над произведениями Анделиба, которые сегодня в небольших томах хранятся в библиотеке рукописей Института востоковедения имени Абу Райхана аль-Бируни в Узбекистане. В исследовании ранее не изученного произведения «Кисса-и Фир'авн» сначала будут даны сведения о жизни Анделиба, а затем будут представлены

SON DÖNEM ÇAĞATAY YAZI DİLİNİN TEMSİLCİSİ NURMUHAMMED ANDELİB'İN KISSA-YI FIR'AVN DESTANI

произведения поэта, хранящиеся в библиотеке рукописей Института востоковедения имени Абу Райхана аль-Бируни в Узбекистане. Далее будет представлен анализ особенностей языка произведения «Кисса-и Фир'авн», зарегистрированного под номером 3842 и являющегося темой данного исследования, и приведена транскрипция его текста.

Ключевые слова: Последний период Чагатайского тюрка, Хивинское ханство, Нурмухаммед Анделиб, Фиравн, хз. Моисей

(Ханифе ГЕЗЕР. ЭПОС «КИССА-ЙИ ФИРАВН» НУРМУХАММЕД АНДЕЛИБА, ПРЕДСТАВИТЕЛЯ ЧАГАТАЙСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ ПОЗДНЕГО ПЕРИОДА)

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Hanife GEZER (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

UDC 82-1

DBTBL 17.82.10